

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

„Egy magyar Faust”

MOLNÁR, KEPLER, TÓZSÉR

Szenczi Molnár Albert „fausti” kívánsága nem mai epitheton. Már a XVIII. században ismert Volt *Molnár Albert éneke* címmel az a vers, amelyben Molnár legendája fausti színezetet ölt. Azt állítja róla ez az ének, hogy nagy szegénységében juhászságra adta magát és az ördöggel „Vérrel tölt írást pénzért”, ezt a vér tintájával aláírt szerződést (adóslevelet) azonban – meghallgatva népét – Isten kegyelme eltörölte:

*E verseket szomorán,
Pénné dolgozva szorulván
írta Nagy Molnár Albert,
Adván magát juhászságra,
Mintsem egyéb állapotra,
Nem kaphatván egyéb bért.*

*Végére annyira jutván,
Ördögtől is megcsalatván
Vérrel tölt írást pénzért,
Kitől hogy szabadulása,
Lenne vigasztalása,
Nép Istentől kegyelmet kért.*

Molnár Albert és az ördög? Igen, megjelent az már Luthernek is, és az éppen bibliafordításán munkálkodó reformátor hozzávágta a tintásüveget. Nem az anekdotával szólva: „*Tischreden*-jeinek Aurifabertől származó gyűjteményében külön fejezet szól az ördög hatalmáról és kísértéseiről” (Vásárhelyi Judit). Bornemisza Péter, a Molnár szülőhelye körüli tájakon is otthonos nagy előd, egész könyvet adott ki 1578-ban kísértéseiről. Hanem a Faust-legenda ritka vendég a magyar régiségben. Aki Faust nevének említése nélkül magyarul először elmondja, mint egy wittenbergi diák és az ördög vérszerződésének történetét, az éppen Bornemisza Péter.

Molnár Albert énekét, latinul és magyarul, 1745-ben jegyezték le Erdélyben, s Szilágyi István már 1853-ban publikálta. Újabban Molnár monográfusa, Vásárhelyi Judit talált rá Bagalyi Ferenc 1695 előtt, Bártfán készült latin feljegyzésére, amely új elemekkel bővíti *Molnár Albert és a Sátán szövetségét* (1977), s ezt a változatot – a Bornemiszával együtt – Frank Baron helyezte német kontextusba (*A Faust-monda és magyar változatai*, 1986). Az *Ördögi kísértetek* lutheránus eredetű Faust-helyét és a Szenczi Molnár-ördöglegendát összekapcsoló Baron nem azt kérdezi: „rászolgált-e Molnár arra,

A *Molnár redivivus* – Az újraolvasott Szenczi Molnár Albert című filológiai esszé befejező fejezete.

hogy ilyen megvilágításba kerüljön?”, hanem azt: „mit is akart” Bagalyi ennek „a kis Molnár-történet”-nek a lejegyzésével elérni? Így válaszol: a bártfai lutheránus Bagalyi ellensége volt a református Molnárnak, „tevékenységét [...] veszélyesnek tartotta, és ezért gondolta, hogy Molnár az ördöggel cimborált”. Vásárhelyi Judit az első kérdésre keres feleletet s kiindulópontként latinul és magyarul is közreadja az ördöglegenda Szenczi Molnárt felleptető XVII. századi változatát:

„Az akadémiai tanulmányokban buzgólkodó magyar Molnár Albert, amikor a tengerparton nagy szomorúan sétált, egy Nemes Kereskedő képében magával a Sátánnal találkozott össze.” Molnár azt hitte róla, „bőkezű Patronus”, és elpanaszolta szegénységét. A Sátán elkérte tőle vérrel papírra írt nevét s pénzt ígért viszonzásul. Megkapta, és nemsokára meg is jutalmazta aranyakkal. „Előrehaladt eközben tanulmányaiban Albert és mindenki csodálta az ifjú nagy tehetségét. Végül társai, amikor egyszer beléptek Albert szobájába, meglátták az asztalon az aranyakat, amelyeket éppen abban a pillanatban adott át a pokolbéli Patronus szolgája.” A diáktársak felismerték „a Sátán álnokságát”, jelentették „a Professzoroknak, sőt a Gyülekezet Elöljárójának” a történeteket. Vizsgálat következett, Molnárnak a Miatyánkot kellett elmondania, de csak hebegni tudott. „Ezért kihirdették a Gyülekezet általános és [ilyenkor] szokásos böjtjét; és amikor a Szentek templomában az Istenhez könyörögtek: íme! rettenetes robajjal és szélvisszel egy hollót láttak a templomba berepülni.” Az imádkozók még „sok órán keresztül” könyörögtek az ég felé tartott kézzel, mígnem „Albert kézzel írt [papírra] leesett és mindenki szeme láttára darabokra szakadt”.

Vásárhelyi Judit szerint „a tengerparti akadémiai város” és a Bagalyi-feljegyzés forrása egyaránt Németországra mutat, s lehetséges, hogy Molnár „tanulmányai során történhetett valami olyasmi, aminek hatására társai az ördög alattvalójának tekintették”. Igen ám, de „tengerparti városban, ahol Akadémia is van, Molnár nem tanult”. Naplójában viszont nyoma maradt két ördög-élményének. Kisgyermek volt még, „mikor a kemencéből egy tüzes zsaratnok a fejére pattant, és a segítségére siető szolgák a tűzből egy »sértetlen sörtéjű nagy disznót« láttak azt ólak felé futni. Ott azonban semmit sem találtak, így az esetet az ördögnek tulajdonították.” A másik ördögi kísértés a szerencsétlen szerelmi kudarc és házassági megszegyenülés után Heidelbergben történt. Naplóját idézem: „1590. július 17. vasárnap. A prédikáció után jókedvűen megébédeltem, majd estefelé elkezdtem képzelődni és sírni, azt hittem, hogy sokan ólálkodnak körülöttem, ellenséges szándékkal. Éjjel hat ifjú virrasztott mellettem: M. Gottfried Walterről, Benignus Begiusról, Georg Glockerről és Conrad Hopról azt hittem, hogy angyalok vagy valami hasonló, és az Isten örül állította őket mellém; Wilhelm Bersichet és egy bajor szolgát pedig az ördögök fejedelmének néztem, és erősen kiabálva Isten segítségét kértem ellenük. Az ezt követő napokban megkötözve őriztek.”

En is úgy gondolom, ez a két életrajzi ördögtörténet, különösen a diáktársak nyilvánossága előtti második, belejátszhatott Molnár ördöglegendájának németországi kialakulásába. De vajon a „tengerpart” nem Itáliára utal-e inkább, ahol 1596 őszén peregrinált? Ott aztán veszedelmes pápisták vették körül a kálvinistát, s láttuk, hogy a kíváncsi Szenczi Molnárt olasz földön valóban annyi minden érdekelte. Megkérdezem azt is: nem egy csakugyan létező Szentek templomával függhet-e össze az, amit a Bagalyi-feljegyzés említ? Ha a Baron exponálta lutheránus-kálvinista viszály, a tengerpart és a Szentek temploma identifikálható lenne, talán közelebb juthatnánk a Molnár-ördöglegenda keletkezéséhez. En ezeket a kérdéseknek a jogosságát próbálom három hozzászólás erejéig igazolni.

Az ifjú Molnár Albertet kíváncsisága 1590 őszén Bécsbe vitte: „az nagy földindulásakor” látni akarta a várost. Innen tovább ment Németországba és kilenc évig vissza sem tért szülőföldjére. Előbb Wittenbergben, Drezdában, majd megint Wittenbergben tanult (1590–1592), s németföldi utazgatás után 1593 tavaszától a strassburgi akadémián folytatott tanulmányokat: 1595 májusában baccalaureussá nyilvánították (ekkor kapta máig meglévő babérkoszorúját). Ezután csak decemberi bejegyzés van naplójában, s 1596 elejére (az újévi hálaadást és ajándékokat éppen csak szóba hozva) ilyen röviden utal: „Február havában majdnem hat héten keresztül sárgaságban szenvedtem.”

1596 júniusát és július első felét a kálvinista hite miatti kiközösítése tette emlékeztetéssé. Vizsgálóbírái és elítélői lutheránus tanárok voltak.

Molnár strassburgi három éve a vezető szerephez jutott lutheránusok fokozódó kálvinistaellenességének légkörében telt el. Úrvacsorát venni „Bischweiler falu igazhitű gyülekezetében járt [...] sok istenfélő strassburgival együtt.” Ennek ürügyén indítottak ellene vizsgálatot és kötelezték a Wilhelm-kollégium elhagyására, és arra is, hogy – Dézsivel szólva – térítse vissza „az intézetnek azt, amibe három évi ellátása került, amit később meg is tett”. A *Napló* a történet elmondásával beszédessé válik: „1596. Június 8. szerda. Három vizsgálóbíró a vallásom miatt beidézték és kikérdezték, hogy miért Bischweilerben vettem úrvacsorát. Hála az élő Istennek, semmi meggondolatlan dolgot nem válaszoltam nekik. A vizsgálóbírók Greiner, Spachius és Joseph Lang voltak, akik kevéssel ezután kieszközölték a város főbírjától kiutasításomat.”

Úgy vélem, a fenti történet az, ami a magva lehet az ördöglegendabeli vizsgálat-változatnak: „beszámoltak a Professzoroknak, sőt a Gyülekezet Előljárójának is. Miután megtartották a vizsgálatot, Albertnek megparancsolták...”

De folytassuk a naplóbejegyzéssel: „Július 13. kedden, a bűnbánati és imanapon Schaller a 120. zsoltárt magyarázta prédikációjában, és erősen kikelt ellenségei ellen, mikor pedig a kálvinistákat gyalázni kezdte, belecsapott a templomba a mennykő, a tüzes villám átfurta a templom boltozatát, és megrémítette az embereket. Ahogy hírlík, a lelkész ezután békén hagyta a kálvinistákat, a népet lecsendesítette, hogy ne fusanak el, és a lelkészek térdet hajtva imádkoztak. En otthon összeszedtem a holmijaimat, az utazásra és az eljövendő számkivetésre készülve.”

A Bagalyi-feljegyzésben a templomtetőt átfúró villámnak a naplóbeli „rettenetes robajjal és szélvésszel” a templomba berepülő holló keresztény legendamotívuma felelhet meg. Párhuzamba állítható a lecsendesített strassburgi gyülekezet a térdeplő papokkal és a legendának ezzel a helyével is: „miközben ott állt a Nép sok órán keresztül az ég felé tartván kezét”.

Mindebből arra következtethetünk: a Strassburgban történeteket szinte felismerhetetlenül elváltoztató Molnár-ördöglegenda strassburgi genezisű lehet, és lutheránus érdeket szolgált: kálvinistaellenes beállítottságával térdet hajtva imádkozó *lelkészek* (a latin eredetiben: *pastores*) csak lutheránus templomban képzelhetők el. A „Szentek temploma” is az ő kezükre került templom lehet, s talán azonosítható. A magát vallása miatt száműzöttnek és pénzbüntetésre ítélve megalázottnak tekintő Molnár talán éppen kiváló tehetségével adhatott okot lutheránus irigyei támadására, közismert szegénysége pedig egyenesen kínálta a feltételezést: az ördög pénzeli. Hogyan juthatna el másképp Svájcba, majd Itáliába, a főeretnekek közé? – tudniillik Szenczi Molnárnak most a „12 francia aranykoronát, két magyar dukátot és két Fülöp-tallért” felemészítő svájci és itáliai utazása következett, és színe elé került magának a pápa-Antikrisztusnak is (1596. július 21–november 21.). Mivel november végén egy hétre visszatért Strass-

burgba, ahonnan Heidelbergbe távozott, diákkörnyezetének értesülnie kellett a történetekről. (Még 1600 decemberéből is van naplójegyzete arról, hogy bizonyos „Christoph Hockellel kellemesen elbeszélgettek az itáliai egyetemekről”.). Az volna logikus, ha ekkortájt jelölhetnénk meg a legendaképződés *terminus post quem*-jét.

Szenczi Molnár Albert „fausti” kíváncsisága úgy értendő, sem Bornemisza Péter, sem Bagalyi Ferenc, sem maga Molnár nem írja le Faust nevét; ők csak egy németországi diák és a Sátán vérszerződésének történetét ismerik. Molnár szótárai tele vannak az ördögösségre, varázslásra, okkult hiedelmekre vonatkozó szavakkal, kifejezésekkel – Fausról is tudnia kellett. (A rózsakeresztesekkel való esetleges kapcsolata azonban – ha olvashatott is róluk és műveikből – csak feltételezés.)

„Magyar Faust”-nak őt Szilágyi István nevezi Arany Jánoshoz címzett, Máramaros-szigeten, 1853. december 31-én kelt levelében: „Olvastad-e költeményemet *Molnár Albertről* a Múzeumban? Nem jó volna-e belőle magyar Faustot csinálni. Az ő élete elég regényes ehhez.” Arany 1854. március 9-én válaszolt tudós barátjának Nagykovácsról: „Igen! Molnár Albertedet olvastam, és nagyon gyönyörködtem benne; amit azonban megfaustításáról mondasz, azt nem teszem, 1-mo, mert nem vagyok Goethe, 2-o, mert ha Goethe volnék sem vesztegetném erőmet olyan mű utánzására, milyen csak egy lehet *eredeti*.”

De mit ad Isten, alig tíz év telik el, s ez „a magyar Goethe” előbukkan „tenger mélységéből, tűzokádó gyanánt”, ráadásul „eredeti”, új „Faust”-tal. Úgy hívják, Madách Imre, és főművét, *Az ember tragédiáját* Arany ítéletére bízta. Jól tudjuk: Adám színként változó Tragédiabeli alakja a VIII. színben Keplerként jelenik meg: Kepler ekkor a prágai Hradcsinban székelő Rudolf császár udvari csillagásza.

Madách és Arany 1860-ban még nem tudhatta, hogy amikor Szenczi Molnár Albert 1604. szeptember 25. és november 25. között Prágában időzött, Kepleréknél lakott. Ha Madách ismeri ezt az adatot, talán beleírja világgöztételeibe egyetlen magyarként Molnárt, valaminő mellékszerepet adva neki; de lehet, hogy nem: meghagyja úgy a Tragédiát, hogy annak egyetemes szimbolikájához csak egyetlen magyarnak: neki mint szerzőnek legyen köze. Ha Arany értesül időben a Molnár–Kepler találkozásról, a Szilágyi-féle noszogatók esetleg felébresztik benne a javaslattevés vágyát s előhossa az ötletet Madáchnak. Am ez sem biztos, és kérdés, mit szólt volna hozzá Madách? A Tragédia szövegén ily mérvű változtatások kettejük egyetértésével egyáltalán nem történtek.

Molnár mindenesetre ott állt *ante portas*, és életrajzi helyzete, fausti legendáriuma is meglelt volna hozzá, hogy legalább egy hír- vagy levélvivő pármondatos epizodistájaként felléptessék. Visszatérek még a Tragédiába iktathatóság virtuális ötletéhez, de előbb a prágai tartózkodás körülményeiről vallatom a forrásokat.

Szenczi Molnár valami oknál fogva nem említi naplójában a Keplerrel való találkozást. Prágáról sincs egy szava sem, csupán a szótárért kapott pénzeket könyveli el. A két Konrad: Rhumel (1604. október 23.) és Rittershausen (október 28.) levelet küld neki Prágába mindenféle üzenetekkel, s ezekből derül ki, hogy Kepler és Bacháček prágai rektor volt a szállásadója. Dézsi levélkivonata szerint (1898) Rhumel „Szerencsét kíván Molnárnak prágai útja sikeréhez s a vendégszeretethez, amelyre Kepler János házában talált.” A Rhumel-levele címzése Kepler császári matematikushoz igazítja a postást: „Bei dem Mathematico Caesareo zu erfragen. Prag.” Rittershausen öt nappal később levelének címzéséből kitetszően Bacháčeknél kell keresni Molnárt: „Jetzo zu Prag bey Herrn M. Martino Bachatio.” Dézsi Molnár-életrajzában (1897) – úgy látszik,

nemcsak a levelek nyomán, vagy csak azért, mert meglódult a tolla – ez áll: Wacker udvari tanácsos „ebédre hívta meg magához”, de „legszívesebben a Kepler családja” látta. „Bár ekkor mind ő maga, mind felesége, a különben is gyenge szervezetű és beteges nő, mindketten betegeskedtek, de azért nem engedték, hogy egy hitsorsos és derék tudós iránt vendégszeretetben rajtok más túltegyen: hozzájuk kelle Molnárnak költözni, náluk lakott és étkezett: így akarták viszonzni azt a vendégszeretetet, melyet Grácból kiűzetésekor Magyarországon talált, amit nagy örömmel adott a Rumel tudára. Innen [értsd: Kepleréktől] aztán Bacháček is elhívta magához, s így idejét kettejük között kelle megosztani.” Dézsit ki így, ki úgy variálja: „Ugy tűnik, kezdetben Bachatius Márton egyetemi rektornál lakott” (Hargita Pál, 1989); „Előbb Bacháček rektornál, majd Wacker császári tanácsosnál lakott, itt étkezésre is biztosítva volt, éppúgy mint következő szállásadójánál, Keplernél, az udvari matematikusnál” (Richard Pražák, 1982); „Szenczi Molnár Albert 1604-ben három hónapot töltött Prágában. Ez alatt a három hónap alatt Johannes Keplernél, a csillagásznál lakott” (Tózsér Árpád, 1995). A költő nem filológus, de ez a három hónap azért rövidebb: szeptember 25-től november 28-ig két hónap és három nap telt el (Pražák professzor szerint „több mint két hónap”). A kis csipkelődés csak arra szolgál, hogy hiányérzetemet hangoztassam: ha a Molnárnak Prágába címzett levelek helyet kaptak volna Szenczi Molnár *Válogatott művei* kötetében (1976), Dézsi levélkiadványa után száz évvel újra előttünk lennének a források.

Mikor kitől kihez ment át, jött vissza Molnár Prágában, nem egészen világos, de hogy ott töltött jó hatvan napja nagy részét Kepleréknél múlatta el, valószínűnek látszik. Hogy barátságuk egymást becsülő kiváló szakemberek kapcsolata volt, azt Szenczi Molnárnak Prága után Keplerhez írt levele tanúsíthatná, ezekről azonban csak Kepler Molnárhoz intézett latin leveléből értesülünk (kelt Prágában, 1605. február 13-án): „Megkaptam, Molinarius, mindkét igen kedves leveledet: a másodikat a magyar szótárral egyetemben. Ez drága nekem a szerző miatt, ámbár azt kívántam volna, hogy nagyobb hasznodra fordítsd. De ha a magad hasznára is van mit fordítanod, úgy hálával megtartom.” Keplernek tehát nem jutott szótárpéldány Prágában (a *Napló* tanúsága szerint a császáron kívül Báthory Zsigmond és még három magyar kapott belőle), már csak Németországból küldhette el neki. (Biztosan dedikálva. Ha már levelei elvesztek, nincs-e meg legalább ez a példány? Kereste ezt vagy a császáret már valaki Csehország könyvtáraiban?) A Kepler-válaszlevél barátságos udvariassága, közvetlensége, magyar dolgok iránti figyelme (hajdúk, Bocskay) megerősítheti, amit a csillagász és a szótárszerkesztő összeköttetéseiről mondhattunk. Molnár most csakugyan közelségébe került egy Faustnak (aki a császárral szerződött, alkalmanként horoszkópkészítésre váltva tudományát), és Kepler biztosan szívesen mutatta meg neki „császár őfelsége matematikához való szerszámos házát”. Hogy Molnár járt az ily szépen megnevezett prágai udvari csillagdában, azt a *Psalterium Ungaricum* három évvel későbbi ajánlásában említi; éppen Hesseni Móric csillagászaik voltak ott valami tapasztalatcserén. Érdekes Dézsi idevágó megjegyzése: köztük volt a kiváló matematikus „Brügi Jost is, Móric atyjának egykori udvari órása, aki Kepler számára csillagászati műszereket készített”. Molnárt, a molnármester gyermekét az effélék nagyon érdekelték. Szótára bőséges szerszámszókincse rá a bizonyíték: „*Machina* – okos kigondolt szerszám, mesterséges csinálmány. *Machinarius* – okos szerszámnak és mesterséges szerszámnak csinálója. *Machinator* – okos szerszám-feltaláló és bölcs tudomány-csináló.” Lásd még: „*Automatum* – magától mozgó szerszám, mint az óra. *Astrolabium* – csillagjárásösmerő szer-

szám. *Astrologia* – égi nézésnek tudománya. *Astrologus* – égi járásból jövendölő. *Astronomia* – egek járásának tudománya. *Astronomus* – egek forgásáról való tudománynak mestere.” Még ezt is tudta, hogy nemcsak az „égi járásból” lehet jövendölni, hanem közöséges szerszámokkal is: „*Axinomantia* – fejszék és gyaluk által való bűvös-babonás jövendölés.”

Madách és Arany adósságát, hogy Molnárt Kepler oldalán beléptessék *Az ember tragédiájába*, kiváló magyar költő, kortársunk, a szlovákiai Tőzsér Árpád rótta le. Amit fentebb idéztem tőle, *Adalék a nyolcadik színhez* című versének magyarázat-motójából való (*Mittelszolipszizmus*, 1995). A mottó ezzel folytatódik: „Az alábbi elképzelt jelenet *Az ember tragédiájá*-nak VIII. színéhez kapcsolódik. Borbála (Éva) a csillagtornyot elhagyva lefelé halad a lépcsőn. A lépcső aljánál álló Szenczi Molnár Albert még hallja a Keplerhez (Ádámhoz) intézett szavakat: »Jó éjt – reggelte ne feledd a pénzt!« Ezután Szenczi Molnár felmegy a lépcsőn, megáll Kepler előtt s Kepler szinte már neki mondja:

- Kepler: *Minő csodás keverce rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt.*
- Szenczi Molnár *(percekig zavartan hallgat):
Holnap indulok, jó Johannesem –
Illik megköszönnöm a fedelet,
Mit nyújtottál és sok okos szavad.
Indulok – majdnem azt mondtam: haza.
Holott Altdorfium s Germánia
Sokkalta inkább neked a hazád,
Enyém pedig ide esik közelb.*
- Kepler: *A hazád ott van, hol gyökereid,
S mindnyájan a Nőben gyökerezünk,
S a Nő – nőnk, anyánk – a Földdel rokon,
La terre, tá zem – tanusítja a nyelv.*
- Szenczi Molnár: *Messzire futottál, Johannesem –
Én csak hazát mondtam az előbb,
S te rá mindjárt Világegyetemet.*

És így tovább: mint a Madách-szöveg szerves intarziája épül bele a VIII. színbe Kepler és Molnár XIX. század közepére hangolt dialógusa nagyon is XX. századi és e táji dolgainkról. Mindketten a magukét mondják: a világpolgár Kepler a Világegyetemet, az anyagot, Molnár a hazát, az eszmét. Filozofikus diskurzusuk középtájt témát vált, de Bocskayn sem tudnak megbékélni: egyiknek „félvad hajdú”, másiknak: „most haza”. Aztán a *haza*-párti Molnár meditációja következik a „még egy Pannóniáról, „Mikor nem tudtuk, mi az a határ”, majd keserű beismerése: „Száz éve nincs másunk, csak tudatunk: / Az egykori lét emlékezete” /, s megérteni látszik vitapartnerét: „Abban, amit mondasz, van ráció”, és siet tenni dolgát, immár megint Madách szavaival:

Hej, Famulus!

(Lucifer – famulusként – jó.)

Lucifer: *Parancsolsz, mesterem?*

Kepler: *Időjóslatra és nativitásra
Vagyon szükségem, készíts íziben.*

*

Ez a Madách-keretbe foglalt rekonstrukciói mestermunka, a Tragédia versnyelvén beszél, Madách történelemfilozófiáját gondolja tovább, a Szenczi Molnár-mű (és az életrajz) adalékait a költő érzékenységgel, a tudós biztonságával szelektálja: hőstét olyan dimenziók, olyan választások közé emeli, amelyek közepette tényleges formátuma érvényesülhet. Maradandó vers és aktuális példázat, amit csak a történelmi-politikai *couleur locale*, a nemzetiségi lét és tudat megelője teremthetett ilyenné.

Az *Adalék a nyolcadik színhez*: szakítás az elogiumok részletező unalmával, a kopjafás jeremiádokkal, az elzsongító nyelvi gyászzenével.

